

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת בהעלתך, תשע"א
מספר 918

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"וַתִּדְבֹר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשְׁחָה"

המילים שבכותרת הפותחות את פרק י"ב שבפרשתנו (פס' א) מעלות שאלה לשונית ידועה: הפועל "וַתִּדְבֹר" בא בלשון יחיד נסתרת, אך אחריו נזכרים שמותיהם של שניים – מרים ואהרון. השאלה היא מי דיבר בתלונה הראשונה, שכן אם רק מרים דיברה, מדוע נזכר גם אהרון, ואם שניהם דיברו – מדוע נאמר "וַתִּדְבֹר"? בפסוק ב' מופיע הפועל בלשון רבים – "וַיֹּאמְרוּ", ומכאן שהתלונה השנייה נאמרה מפי מרים ואהרון. גם הציווי מאת ה' נאמר בלשון רבים: "צִאוּ" (ד), וכן כל דברי הנזיפה. אף על פי כן, בסיומו של הפרק לוקה מרים בצרעת ומורחקת מהמחנה למשך שבועה ימים, ואילו אהרון אינו נענש כלל.

בפרשנות הפמיניסטית הציעו רבים שהפסוק מבקש להדגיש את בקשתה של מרים, האישה, לקבל כוח ושררה, ובשל כך נענשה, הורחקה ונעלמה מהבמה.¹ השאלה שבה אבקש לדון היא אם ניתן ללמוד מפרשנותם של פרשני ימי הביניים ללשון הכתוב "ותדבר", על יחסם לדמותה של מרים, ואם ניתן להבחין בפרשנותם לשאלה לשונית זו, בהשפעתה של תפיסת עולמם את הנשים.² נפתח בפירושו של רש"י למילים "וַתִּדְבֹר מִרְיָם וְאַהֲרֹן": "היא פתחה בדיבור תחילה, לפיכך הקדימה הכתוב". דבריו של רש"י מקורם בדברי המדרש בספרי צ"ט: "מלמד ששניהם דיברו בו אלא שמרים פתחה בדיבור". פירוש זה מבוסס על קיומה של תופעה לשונית זו (של אי התאמה מספרית בין הנשוא-הפועל לבין הנושא) במקומות אחדים במקרא.³

פירושו של ראב"ע פותח גם הוא במילה "היא": "היא דיברה, גם אהרן הסכים או החריש, על כן נענשו". ואף שראב"ע אינו מזכיר את שמו של רש"י בכל פרשנותו, נראה שכאן הוא מתכתב עם פירושו.⁴ רש"י מציין ש"היא", מרים, רק פתחה בדיבור והייתה היוזמת שלו, ומכאן ברור שלדעתו גם אהרון דיבר, ואילו ראב"ע מציין שרק מרים דיברה, ואילו אהרון לא דיבר כלל, גם אם הסכים בשתיקה. ממה נובע ההבדל בין שני הפרשנים? האם רק הבנה לשונית שונה הביאה להבדל הזה? עיון בחלקים אחרים בפירושיהם מעלה שכל אחד מהפרשנים מבקש להדגיש פן אחד הנוגע לדיבורה של מרים. נדגים זאת בשתיים מההערות:

¹ מבחר מאמרים ברוח זו מביאה אהובה אשמן בספרה **תולדות חוה: בנות, אמהות ונשים נכריות במקרא**, תל אביב 2008, עמ' 230, הערות 4-5.

² בשאלה זו דנתי בהרחבה בעבודת הדוקטור שלי בהנחיית ד"ר יצחק גוטליב: **דמויות נשים בתורה בראי הפרשנות היהודית בימי הביניים**, בר אילן תשס"ט, עמ' 234-241. בעבודה נדונו פסוקים נוספים הנוגעים לדמותה של מרים וכן של דמויות נשים אחרות בתורה, בפרשנותם של רש"י, ראב"ע, רד"ק ורמב"ן.

³ בר' כד: ס; שופ' ה: א; מל"ב ב: א.

⁴ לדוגמאות רבות שמהן עולה שראב"ע מנהל פולמוס סמוי עם פירושי רש"י ראו: אהרן מונדשיין, "יש לו סוד והמשכיל ידום": מסגנונו האניגמטי של ראב"ע עד הערכת אישיותו", **שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום יד (תשס"ד)**, עמ' 257-288. מונדשיין מציע שבשל מעמדו הרם של רש"י, חש ראב"ע שאינו יכול לצאת נגדו בגלוי.

רש"י מסיים את פירושו לחלק הראשון של הפסוק בהערה "ומה מרים שלא נתכוונה לגנותו כך נענשה, קל וחומר למספר בגנותו של חברו". מהחלק השני של הדברים עולה שמטרתם חינוכית, אולם טמונה בהם גם אמירה לזכותה של מרים על טוהר כוונותיה.

ראב"ע מוסיף אף הוא לפירושו הערה הנוגעת באות ב"ת שבאה לפני המושא – "ב-משה": "וטעם 'וַתְּדַבֵּר' עם ב"ת דרך גנאי כמו 'וַיְדַבֵּר הָעַם בְּאֵלֵי-לֵהִים' (להלן כא:ה), גם ימצא לשבח, גם בדרך נבואה". מהערה זו עולה שראב"ע מבקש לקטרג על מרים על שדיברה בדרך גנאי, שלא כרש"י המשתמש באותו ביטוי כדי לסנגר על מרים שלא התכוונה לגנות. ראב"ע מגייס לשם כך את הדיוק הלשוני, אף שהוא מודה שלא תמיד הדיוק הזה מחייב את ההבנה השלילית שאותה הוא מבקש ללמוד על מרים.

קריאה בפרשנותו של רלב"ג למילים אלה (יב:ט) מחדדת את ההבדלים שבין הפרשנים: וזה לאות כי מרים לבדה דברה כנגד משה זה המאמר הנזכר. ואולם אהרון נתגנה על שלא הוכיח אחותו על זה וחקק את דבריה. ועל זה הקדים מרים לאהרון במה שאמר "ותדבר מרים ואהרון במשה".

הצעתו של רלב"ג מצמצמת במידה ניכרת את חלקו של אהרון בתלונה, אף יותר מראב"ע, והיא גם מנוסחת בניסוח המטיל את האשמה במפורש על מרים בלבד. יחסו המחמיר של רלב"ג למרים כאן שב ועולה ברבים מפירושו לתורה הנוגעים למרים בפרט ולנשים בכלל.⁵ את יחסו זה מגדיר מנחם קלנר "שנאת נשים", כלומר גישה שלילית ואף קיצונית משל שאר חכמי ימי הביניים, למהותה של האישה.⁶ לאור הדיון המפורט בפסוקנו בפירושיהם של רש"י וראב"ע, בולטת ביותר העובדה שרמב"ן נמנע מלדון בו ומלעסוק במרים ובדבריה בכל פרק י"ב. הדבר מפתיע עוד יותר כשמשווים זאת לפרשנות הרבה והמכבדת של רמב"ן על מרים בשמות ב' ובשמות ט"ו. לראשונה דן רמב"ן בענייננו, בפירושו לפסוק "זָכוּר אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה ה' אֶל-לֵהֲיָיךָ לְמַרְיָם בְּדֶרֶךְ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם" (דב' כד:ט). במהלך פירוש מפורט וארוך במיוחד מצרף רמב"ן הערות אחדות הנוגעות למרים:

והיא אזהרה מלדבר לשון הרע, יצוה במצות עשה שזכור העונש הגדול שעשה ה' לצדקת הנביאה שלא דיברה אלא באחיה גמול חסדה אשר אהבתו כנפשה, ולא דיברה בפניו שיבוש, ולא בפני רבים, רק בינה לבין אחיה הקדוש בצנעה, וכל מעשיה הטובים לא הועילו, גם אתה אם תִּשָּׁב, בְּאַחֲיָיךָ תְּדַבֵּר, בְּכֶן-אִמְךָ תִּתֵּן-דְּפִי (תה' נ:כ), לא תנצל.

בדברים אלה מבקש רמב"ן להדגיש שכל אדם ייענש על דיבור לשון הרע, גם אם הוא בעל מעמד חשוב ובעל זכויות. ואולם רמב"ן אינו מסתפק באמירה כללית אלא מפרט את כל הנסיבות המקלות כדיבורה של מרים, המצמצמות ביותר את חומרת המעשה. במהלך הרשימה המפורטת מכנה רמב"ן את מרים "צדקת" ו"נביאה" ובזה אף מעצים את מעמדה, שכן בכינוי זה זכו גם ארבע האימהות ותמר. רמב"ן גם אינו מזכיר בכל פירושו מה היה אותו דיבור שדיברה מרים על משה, ונראה שנהג כך כחלק מהמגמה לצמצם ככל האפשר מחטאה של מרים ולהתמקד בדרך הצנועה שבה דיברה ובמעשיה הטובים. נציע כאן שגם שתיקתו של רמב"ן בפרשתנו נובעת מהרצון להימנע מלדון בגנותה של מרים, ואילו בדברים כ"ד, במרחק מהאירוע עצמו ובלי מחויבות לפרטי הסיפור, יכול רמב"ן להדגיש דווקא את הזכויות הרבות של מרים ולהציגה באופן חיובי.

העיון בפירושיהם של רש"י, ראב"ע, רמב"ן ורלב"ג לשאלה הלשונית העולה מהחלק הראשון של פסוק א' שבפרק י"ב, מציג אפוא ארבע גישות שונות לדיבורה של מרים, הנעות על הרצף שבין מי שמחמיר ביותר עם מרים ובין מי שמבקש לסנגר עליה כל האפשר: רלב"ג מציע שרק מרים דיברה ואהרון נענש רק על שלא נזף בה. גם ראב"ע מציע שרק מרים דיברה אך מאשים את אהרון שהסכים לדבריה. רש"י סבור שמרים היא רק היוזמת של התלונה ואהרון הצטרף לדיבור, ומוסיף לימוד זכות על

⁵ דוגמה לאמירה מפורשת יש בחלק התועלות של פירושו לשמות ט"ו. שם דן רלב"ג בפסוק "וַתִּתֵּן לָהֶם מִיָּיִם שִׁירֵי לֵה' פִּי-גָאֵה גָאֵה סוֹס וְרִכְבוֹ כָּמֶה בָּיִם" (שמ' טו:כא): "התועלת העשירי הוא להודיע שאין מהראוי שיכנסו הנשים לספר שבחי ה' יתעלה בכמו אלו העמוקות, לחסרון דעתן ולזה זכר בשירת הנשים כי אם מלות מעטות, ואולם בני ישראל שרו כל השירה הנפלאה הזאת. ולזאת הסיבה בעינה לא חייבה התורה הנשים בתלמוד התורה ובשאר המצוות הנהגות מנהגה".

⁶ מנחם קלנר, "שנאת נשים פילוסופית בימי הביניים: הרלב"ג לעומת הרמב"ם", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל 14 (תשנ"ח), עמ' 113-128. אברהם גרוסמן מודה שהתבטאויות רבות של רלב"ג מסייעות לראייה בו "שונא נשים", אך מציין שאין עקיבות מלאה בגישתו השלילית של רלב"ג כלפי נשים, ויש גם נשים מעטות שיצאו מכלל זה. אברהם גרוסמן, והוא ימשול בך?: האישה במשנתם של חכמי ישראל בימי הביניים, ירושלים תשע"א, עמ' 461-462.

טוהר כוונותיה, ואילו רמב"ן עולה על כולם בשתיקתו בפרשתנו ובדברי הסנגוריה על דיבורה של מרים ועל מרים עצמה, שהובאו רק בפרשת "כי תצא" שבספר דברים.
קריאה בדבריהם של פרשני ימי הביניים על אודות מרים בפסוקים אחרים ועל אודות דמויות נשים אחרות בתורה מעלה שוב ושוב ובעקיבות את הגישות שהצגנו כאן בפרשנותם לפסוק אחד. כל אלה מחזקים את הצורך לבחון את הפרשנות היהודית בימי הביניים גם לאור השקפת העולם של כל אחד מהפרשנים על נשים.

ד"ר ברוריה ארן
קרני שומרון